

ISSN 2226-3209 (Print),
ISSN 2409-0506 (Online)

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ
MINISTRY OF CULTURE OF UKRAINE
NATIONAL ACADEMY OF MANAGERIAL STAFF OF CULTURE AND ARTS

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ
КЕРІВНИХ
КАДРІВ
КУЛЬТУРИ
І МИСТЕЦТВ

NATIONAL
ACADEMY OF
MANAGERIAL
STAFF OF
CULTURE
AND ARTS

HERALD

Щоквартальний науковий журнал
Quarterly Journal

1'2015

Київ – 2015

Твори білоруських, грузинських, латинських, молдавських драматургів в українських театрах сприймалися з великою цікавістю.

Ведучи мову про плідний процес взаємообміну театральних культур, слід звернути увагу і на постановку п'єс українських авторів російськими театрами України. Російські театри – усього їх у республіці у досліджуваний період налічувалося до 15 – це представники російської культури в Україні, але, водночас вони тісно пов'язані і з українською культурою. У їх творчих колективах значний відсоток випускників українських театральних вишів, а очолювали їх у багатьох випадках режисери, які мали досвід роботи в українських театрах, і були добре обізнані з його поетикою, стилістикою, з його особливостями.

Так що звернення цих театрів до української драматургії – процес цілком природній. І зрозуміло, що п'єси українських авторів можна було часто бачити на сцені російських театрів. Причому, ставили їх не тільки ті колективи, які працювали в містах, де не було українських театрів, такі, як Донецький у Маріуполі, Севастопольський, Криворізький, Закарпатський у Мукачеві, а й усі інші – Київський, Харківський, Одеський, Дніпропетровський, Кримський.

Підсумовуючи сказане про шляхи освоєння українським театром творів інонаціональної драматургії у шістдесяті – вісімдесяті роки, необхідно підкреслити, що кращі з п'єс письменників сусідніх народів зробили великий внесок у розвиток українського національного театального мистецтва:

- вони розширили його виражальні засоби;
- вони сприяли поглибленню сприйняття і відображення дійсності;
- вони дали можливість брати більш активну участь у громадському житті, висловились з важливих проблем своєї сучасності і історичного минулого, відіграли значну роль у формуванні суспільної свідомості українського народу.

Література

1. Державний музей театального, музичного та кіно-мистецтва України, інв. № т.з. 8238 – 8260 "Постанови колегії Міністерства культури України "Про репертуарні плани театрів республіки", "Про діючий репертуар драматичних та музично-драматичних театрів республіки" за період з 1961 по 1987 рік.

References

1. Derzhavnyi muzei teatralnoho, muzychnoho ta kino-mystetstva Ukrainy, inv. № t.z. 8238 – 8260 "Postanovy kolehii Ministerstva kultury Ukrainy "Pro repertuarni plany teatriv respubliky", "Pro diiuchy repertuar dramatychnykh ta muzychno-dramatychnykh teatriv respubliky" za period z 1961 po 1987 rik.

УДК 94(438+410+470+477)"1919/1920"

Афанасьєв Ілля Юрійович
кандидат історичних наук, доцент кафедри
реклами та зв'язків з громадськістю
Київського університету ім. Бориса Грінченка
ilyas05@gmail.com

ВПЛИВ Г. МАККІНДЕРА НА ФОРМУВАННЯ СХІДНОГО КОРДОНУ ПОЛЬЩІ: 1919-1920 рр.

Розглядається діяльність Гелфорда Дж. Маккіндера у контексті проектів створення міжнародного союзу в Міжмор'ї – балто-чорноморському регіоні. Аналізуються відносини між Г. Маккіндером, Ю. Пілсудським, А. Денікіним, П. Врангелем, а також низка подій та процесів 1919-1920 рр. Висвітлюються спроби Г. Маккіндера реалізувати концепцію "середнього ярусу", альянсу народів Міжмор'я, визначається вплив цих зусиль на формування державних кордонів Польщі.

Ключові слова: Хартленд, балто-чорноморський альянс, Міжмор'я, "ягеллонська" концепція, польські кордони, Збройні сили Півдня Росії.

Афанасьев Илья Юрьевич, кандидат исторических наук, доцент кафедры рекламы и связей с общественностью Киевского университета им. Бориса Гринченко

Влияние Х. Маккиндера на формирование восточной границы Польши: 1919-1920 гг.

Рассматривается деятельность Хелфорда Дж. Маккиндера в контексте проектов создания международного союза в Междуморье – балто-чорноморском регионе. Анализируются отношения между Г. Маккиндером, Ю. Пилсудским, А. Деникиным, П. Врангелем, а также ряд событий и процессов 1919-1920 гг. Освещаются попытки Г. Маккиндера реализовать концепцию "среднего яруса", союза народов Междуморья, определяется влияние этих усилий на формирование государственных границ Польши.

Ключевые слова: Хартленд, балто-чорноморский альянс, Междуморье, "ягеллонская" концепция, польские границы, Вооруженные силы Юга России.

Afanasiev Illia, Ph.D., assistant professor of advertising and public relations Borys Grinchenko Kyiv University
The influence of Helford Mackinder upon the formation of eastern borderlands of Poland in 1919-1920.

The activity of Halford J. Mackinder in 1919-1920, in the context of the projects of Intermarium (the region between the Baltic and Black seas) alliance is considered. The relations between Mackinder and Józef Piłsudski, Anton Denikin, Pyotr Wrangel are analyzed. The attempts of Mackinder to implement the concept of "middle tier", international alliance of Intermarium, are highlighted, the result of these efforts on the formation of Polish state borders is determined.

Keywords: Heartland, Baltic-Black Sea alliance, Intermarium, Jagiellonian concept, Polish borders, Armed Forces of South Russia.

В останні роки, поживалися дискусії щодо перспектив створення альянсу країн, розташованих між Балтійським та Чорним морями, та стратегічного польсько-українського співробітництва. Чимало сучасних концепцій апелюють до авторитету Г. Маккіндера, який одним із перших запропонував створення вищезгаданого альянсу для запобігання німецької та російської експансії. Г. Маккіндер також доклав багато зусиль безпосередньо як політик, дипломат, щоб реалізувати цю свою концепцію. Уточнення практичного внеску Г. Маккіндера, його участі у спробах реалізації концепції Міжмор'я набуло великої актуальності.

Період історії Польщі, України та Росії 1919-1920 рр. досліджений вже дуже плідно. Зокрема, це стосується процесу формування східного кордону Польщі, діяльності керівників Збройних сил Півдня Росії (ЗСПР), польсько-британських, денікінсько-британських відносин, загальних тенденцій міжнародних відносин у Східно-Центральній Європі 1919-1920 рр. [5; 6; 7; 8; 15]. Є невеличка робота Б. Блуе (ґрунтується переважно на британських джерелах), в якій діяльність Г. Маккіндера на посаді британського Верховного комісара при ЗСПР у грудні 1919 – січні 1920 рр. перебуває у фокусі уваги [9]. Проте немає дослідження, предметом якого став би весь комплекс основних впливів, які здійснив Г. Маккіндер на формування польсько-радянського кордону 1921-1939 рр. Відповідно, завданнями нашої статті є: визначити зв'язки між діяльністю Г. Маккіндера та формуванням польського східного кордону, боротьбою керівників ЗСПР за владу в цій структурі та взагалі на постімперському просторі.

Гелфорд Джон Маккіндер (1861–1947), британський географ, адміністратор, політичний діяч, у 1904 р. зробив доповідь "Географічна вісь історії", яка стала одним з наріжних каменів для майбутніх дисциплін – геополітики та геостратегії. Концепцію, викладену в ній, Г. Маккіндер розвинув у низці статей, зокрема: "Демократичні ідеали та реальність" (1919 р.) [14]. Окресливши географічні межі, вирішальну роль певного внутрішньоконтинентального євразійського макрорегіону (осьової області), його зростаюче значення як бази для контролювання всього світу, Г. Маккіндер, під впливом подій 1914-1918 рр. виокремив Східну Європу як міст, ворота між осьовою областю та рештою світу. В цій праці, на початку 1919 р., Г. Маккіндер виклав поняття "Хартленд" як синонім осьової області, а Східну Європу назвав "стратегічним Хартлендом" з огляду на те, що природня фортеця центральноазійських рівнин, захищена з трьох сторін горами та пустелями, є відкритою з боку Західної Європи, а тому Східна Європа є зручним плацдармом для атаки як у західному, так і в східному напрямках для створення глобальної імперії. В даному випадку Східна Європа, або "Стратегічний Хартленд", як ключ до світового панування, – це басейни Чорного (крім Малої Азії) та Балтійського морів [14, 106]. Г. Маккіндер намагався переконати учасників Паризької мирної конференції в необхідності створення смуги буферних держав уздовж кордону з Росією. Вважав, що головна небезпека з боку Росії полягала не в більшовизмі, а в тому, що кордони Росії приблизно збігалися з основним масивом Хартленду.

Якраз у 1904 р., коли Г. Маккіндер запропонував блокувати володаря Хартленду (тобто Росію), запобігати її посиленню, Ю. Пілсудський намагався переконати японських урядовців у необхідності спонсорувати сепаратистські рухи в Російській імперії з тією ж метою. Станом на 1919 р. польська політична традиція "прометеїзму" вже нараховувала понад століття. Цілком очевидна логіка боротьби малої спільноти проти великої підштовхувала відколоти частину (частини) від ворожого цілого, тобто сприяти сепаратизму в Російській імперії [10]. Польський лідер виробив концепцію Міжмор'я, дуже подібну до викладеної у праці Г. Маккіндера 1919 р. ідеї про "середній ярус", буфер між Німеччиною та Росією.

Ю. Пілсудського непокоїв у французькій концепції "санітарного кордону" курс на підтримку небільшовистських російських імперських сил, обумовлений сфокусованістю на довгостроковому стримуванні Німеччини. Цей курс, за умови відновлення російської могутності, загрожував звести Польщу до рівня посередньої держави і не відповідав "ягеллонській" концепції Ю. Пілсудського – федеративного об'єднання, приблизно на території Речі Посполитої доби її розквіту, із залученням інших новостворених країн. На думку Ю. Пілсудського, згуртування будь-яких етносів з околиць радянської імперії навколо Польщі мало б скласти достатню потужний альянс політичних утворень, щоб протистояти експансії Німеччини та Росії [10]. Польща отримала би власний "санітарний кордон" між нею та російською (більшовицькою) імперією.

Восени 1919 р. Пілсудський, через місію генерала О. Карніцького, наполегливо пропонував А. Денікіну союз проти більшовиків. Активізувати створення альянсу зі ЗСПР закликав польських представників У. Черчилль у своїх листах, а в листопаді британську підтримку особисто підтвердив британський генерал У. Грінлі під час візиту до Варшави. Проте А. Денікін ігнорував ці пропозиції, залишаючись на консервативній позиції з "польського питання" [11, 100]. Найбільше суперечок викликала проблема східного кордону Польщі. Члени польської делегації, за свідченням денікінської сторони переговорів, вимагали визнати запропоновані ними межі Польщі, включно з частиною Волині та Поділля, як тимчасові, а остаточну делімітацію кордону здійснити, в разі потреби, шляхом майбутніх плебісцитів на спірних територіях з арбітражем Ліги Націй [3].

Г. Маккіндер у середині 1919 р. отримав доручення Дж. Керзона очолити британську місію при генералі А. Денікіні, щоби поєднати антибільшовицькі сили та змусити їх "полівіти", змінити внутрішню політику в бік соціал-демократичної для розширення соціальної бази. Г. Маккіндер ретельно готувався до виконання цієї місії близько 6 місяців [9]. У жовтні він був призначений Верховним комісаром [12, 49], а в грудні здійснив турне від Балтійського до Чорного моря із зупинками для переговорів у Варшаві, Бухаресті та Софії [15, 78]. Вочевидь, переговори з Ю. Пілсудським у середині грудня 1919 р. сприяли внесенню коректив у погляди Г. Маккіндера. Інтереси Г. Маккіндера (британського імперіаліста) та Ю. Пілсудського (прихильника "ягеллонської" ідеї) зійшлися в переконанні, що пріоритетним завданням Великобританії та Польщі є створення смуги буферних держав, об'єднаних в оборонний союз, рішуче налаштований як проти Німеччини, так і проти Росії.

Саме під час зустрічі з Г. Маккіндером 15 грудня 1919 р. Ю. Пілсудський вперше підняв питання про плебісцит на польських "кресах" [8, 73]. Станом на середину грудня Ю. Пілсудський вже мав значні українські території під своїм контролем, тому міг сподіватися на успішний для Польщі результат плебісциту.

Г. Маккіндер лояльно ставився до поміркованих соціалістичних рухів. А в результаті поїздки до штабу А. Денікіна він чудово зрозумів, що імперіалістичні, реваншистські елементи у ЗСПР провокують сильний спротив широких верств населення на землях колишньої Російської імперії. Та й швидкість поширення ліворадикальної ідеології на території Хартленду з очевидною тенденцією до поширення за межі "географічної вісі історії" вимагали йти на поступки. Користуючись своїм статусом Верховного комісара британського уряду при керівництві ЗСЮР, Г. Маккіндер наполегливо пропонував компроміс денікінцям у січні 1920 р.

На початку січня 1920 р. [13, 165] Г. Маккіндер прибув до Новоросійська та проінформував А. Денікіна через керівника британської військової місії генерала Г. Голмана, що Великобританія готова забезпечити евакуацію поранених та хворих, а також сімей військовослужбовців і надати їм притулок [2, 427]. Схоже на те, що одним з результатів появи Г. Маккіндера в Північному Причорномор'ї став оцей пасаж з рапорту генерала П. Врангеля А. Денікіну (7 січня 1920 р.):

"За відомостями, отриманими мною від генерала англійської служби Кійза, є повна підстава думати, що угода з поляками може бути досягнута. Польська армія, в даний час, являє собою третю за чисельністю в Європі (...) Маючи на флангах російські армії (Північно-Західну та Новоросійську) і в центрі поляків, протибільшовицькі сили займуть фронт від Балтійського до Чорного моря, маючи міцний тил та забезпечені постачанням. У зв'язку з викладеним здавалося б необхідним ужити заходів до утримання півдня Новоросії, перенесення головної бази з Новоросійська до Одеси..." [2, 437]. П. Врангель у даному рапорті закликав А. Денікіна відмовитися від слогану "Велика, Єдина та Неділима Росія" [2, 437]. В усьому проекті було дуже мало від денікінських поглядів, але дуже багато від маккіндерівських.

10 січня на станції Тихорецька Г. Маккіндер зустрівся з А. Денікіним [15, 78; 12, 49] та виклав головнокомандувачу свої вкрай гіркі враження від побаченого: розвал тилу та фронту, розчарування населення у "білих" через поширення реваншистських, консервативних тенденцій у політиці ЗСПР. Апелюючи до цієї катастрофи та нагадуючи, що доля біженців залежатиме від дій британського флоту, Г. Маккіндер намагався переконати А. Денікіна визнати незалежність Грузії, Азербайджану та Дагестану. Щодо евакуаційних можливостей Маккіндер обіцяв більше, ніж могла насправді реалізувати британська Військова місія при ЗСПР [12, 49]. Але за підтримки У. Черчилля ця місія в березні 1920 р. зробила вирішальний внесок у переміщення з Новоросійська до Туреччини та Криму кількох десятків тисяч біженців [13, 168], у тому числі багатьох уродженців України.

Г. Маккіндер провів також переговори з міністром денікінського уряду А. Нератовим, який же 13 січня виклав пропозиції британського Верховного комісара на урядовому засіданні. А саме: визнання самостійності існуючих "окраїнних урядів" А. Денікіним та його урядом; визнання безспірної приналежності територій, розташованих західніше ліній, запропонованих Паризькою конференцією як східні кордони цих нових європейських держав, а приналежність деяких областей східніше від цієї лінії мала вирішуватися в майбутньому шляхом плебісцитів. Уряд одностайно погодився – за умови виконання британцями наступного: невідкладний захист Чорноморської губернії, Криму та Одеси британським флотом; допомога британців у отриманні живої сили від Болгарії та Сербії, продовження матеріально-технічного постачання ЗСПР Великобританією. На 14 січня призначили нараду з питань фінансів, торгівлі, промисловості та транспорту за участю Верховного комісара Г. Маккіндера. 13 січня голова уряду, генерал О. Лукомський, доповів про засідання головнокомандувачу, а, крім того, наполегливо запропонував надати британцям концесії в підприємствах Чорноморської губернії та Криму для зміцнення відносин з Великобританією та збільшення валютних надходжень [4, 364-366].

Дуже ймовірно, що ініціатива в питанні концесій належала Г. Маккіндеру. Адже він вже знав про зміну курсу британського уряду щодо фінансової підтримки білогвардійців, а тому прагнув отримати козирі для лобювання антибільшовицького фронту в дискусіях із британським урядом.

А. Денікін погодився з рішенням свого уряду майже у всіх питаннях. Проте до визнання нових держав (колишніх частин Російської імперії) додав умову, що для цього вони мають вести боротьбу з більшовиками, а в наданні концесій взагалі відмовив. Г. Маккіндер проти цього не заперечував. Але головнокомандувач ЗСПР висловився проти плебісцитів, погоджуючись лише на майбутнє підписання російсько-польської угоди про кордон на етнографічній основі, без надання права на самовизначення для населення східніше від польських етнічних земель. І ось тут вже Г. Маккіндер висловив своє неза-

доволення, просив А. Денікіна погодитися на плебісцити заради "майбутньої політичної комбінації" і обіцяв докласти зусиль для організації зустрічі А. Денікіна з Ю. Пілсудським [4, 366].

Схоже, що бачення цієї майбутньої комбінації збігалось в загальних рисах з Міжмор'ям Ю. Пілсудського та з тим варіантом "санітарного кордону", який у січні 1920 р. Г. Маккіндер запропонує британському урядові. Варіантом, у якому Україна, найбільш імовірно, мала бути членом очолюваної Варшавою федерації чи конфедерації.

13 січня 1920 р. Г. Маккіндер зустрівся з П. Врангелем і в розмові зондував ґрунт для евентуальної заміни головнокомандуючого ЗСПР. П. Врангель перебував у гострому конфлікті з А. Денікіним, але не наважився публічно підтвердити відомості, які, за спогадами П. Врангеля та зі слів Г. Маккіндера, дійшли до британської розвідки у Варшаві: про зміщення А. Денікіна, майже завершеної зміну верховної влади у ЗСПР на користь П. Врангеля. Барон у рапорті на ім'я А. Денікіна формально продемонстрував того ж дня свою повну лояльність. Вочевидь, Г. Маккіндер під час зустрічі дійсно не побачив готовності П. Врангеля невідкладно взяти на себе командування ЗСПР, а тому відступив. Та й серед інших офіцерів ЗСПР популярність А. Денікіна ще не впала до такої межі, за якої його зміщення не загрозувало спричинити потужну протидію.

16 січня Г. Маккіндер вирушив до Лондона, щоб переконати Д. Ллойд Джорджа у вигодах допомоги антибільшовицьким силам. У своїй офіційній доповіді Г. Маккіндер запропонував британському урядові сприяти створенню альянсу, в якому балтійські держави та Польща будуть очолені Ю. Пілсудським, а Грузія та Азербайджан – А. Денікіним [15, 78]. Водночас генерал Г. Голман, керівник британської військової місії, бомбардував А. Денікіна гнівними меморандумами, дорікаючи в негостинному поводженні білогвардійських офіцерів щодо британських представників, а особливо до Г. Маккіндера. Ці аргументи Г. Голман використовував для того, щоб змусити А. Денікіна реалізувати пропозиції Г. Маккіндера: визнання автономії північнокавказьких кочавних державних утворень та фактичної незалежності закавказьких країн. Крім того, Г. Голман вимагав усунути з посад низку генералів, які були найбільш довіреними особами А. Денікіна [13, 166]. Так розчищався шлях П. Врангелю до влади.

За спогадами П. Врангеля, генерал Г. Голман ще 7 січня 1920 р. закликав А. Денікіна віддати Крим під командування ненависного йому барона [2, 448-449], але реакція головнокомандувача ЗСПР виявилася протилежною: П. Врангель був відправлений у відставку та змушений виїхати до Туреччини.

Наприкінці січня 1920 р. у доповіді для британського уряду Г. Маккіндер наполегливо пропонував у якості ефективного антибільшовицького інструменту створити альянс між країнами Балтії та поляками на чолі з Ю. Пілсудським з однієї сторони та Азербайджану й Грузії, очолюваних А. Денікіним, з іншої [9, 235; 15, 78].

Катастрофічна втеча з Одеси та Новоросійська остаточно підірвали авторитет А. Денікіна, і залишалось лише обрати наступника. Представники британського уряду в Константинополі та при штабі ЗСПР лобювали кандидатуру П. Врангеля, вони запевнили барона в добрих перспективах отримання цієї посади [2, 475-476]. Очоливши білий Крим, П. Врангель пішов на поступки робітникам та дрібним землевласникам [5], а також донським козакам, надав останнім самоврядування в цивільних питаннях. З поширеного в квітні 1920 р. інтерв'ю П. Врангеля: "Билися й з більшовиками, билися й з українцями, й з Грузією та Азербайджаном (...) В підсумку, проголосивши єдину, велику та неділимую Росію, прийшли до того, що роз'єднали всі антибільшовицькі російські сили та розділили всю Росію на низку ворогуючих між собою утворень" [1, 65]. П. Врангель почав навіть намацувати можливість союзу з українськими організаціями [5; 1]. Ю. Пілсудський, почувши про відмову від "єдинонеділимості" риторики, відпустив білогвардійців загону генерала М. Бредова, інтернованих раніше до Криму. В серпні 1920 р. бредовці прибули до Феодосії [1, 217-218].

Демократичні реформи, відносно толерантне ставлення П. Врангеля до новопосталих держав – колишніх частин Російської імперії – сприяло тому, що в союзі з врангелівською армією стали діяти деякі повстанські загони в Північній Таврії. Армія П. Врангеля досягла такого великого успіху влітку 1920 р., що стала важливим чинником впливу на перебіг польсько-радянської війни. В липні 1920 р. проти врангелівців воювали елітна Латиська, кілька інших стрілецьких дивізій, а також 2-а кінна армія та багато інших з'єднань та частин Червоної армії. І саме в липні вирішувалася доля польсько-радянського фронту, майбутнє Польщі та України.

Зустріч Г. Маккіндера з Ю. Пілсудським, односторонній погляд на стратегічне значення балто-чорноморського Міжмор'я як буфера між німецьким та російським експансіонізмом, на Росію як найбільшу та постійну загрозу викликала, ймовірно, ефект синергії, посилила рішучість Ю. Пілсудського та інших польських прихильників "ягеллонської" концепції, балто-чорноморського альянсу в реалізації цих ідей. Ю. Пілсудський внаслідок цієї зустрічі та подальших дій Г. Маккіндера отримав можливість збільшити свою впевненість щодо майбутнього зміцнення польсько-британського антиросійського та антинімецького стратегічного співробітництва. Діяльність Г. Маккіндера на посаді британського Верховного комісара при ЗСПР у 1919-1920 рр. була одним із чинників, які сприяли призначенню П. Врангеля головнокомандувачем ЗСПР, подальшим успіхам П. Врангеля у внутрішній та зовнішній політиці, розширенні території, підконтрольній його Російській армії, а через це й зв'язуванню в Причорномор'ї значної кількості більшовицьких збройних сил, відсутність якої на польсько-радянському фронті допомогла Польщі встановити східний державний кордон значно східніше "лінії Керзона". Подальші дослідження діяльності Г. Маккіндера та осіб, пов'язаних із нею в 1919-1920 рр., допоможуть більш точно визначити його вплив на формування східного кордону Польщі, поширення "ягеллонської" концепції, проекти балто-чорноморського альянсу.

Література

1. Врангель П. Н. Записки. Ноябрь 1916 г. – ноябрь 1920 г. / Врангель П. Н. – Мн. : Харвест, 2002. – Т. 2. – 384 с. – (Воспоминания. Мемуары).
2. Врангель П. Н. Записки. Ноябрь 1916 г. – ноябрь 1920 г. / Врангель П. Н. – Мн. : Харвест, 2003. – Т. 1. – 480 с. – (Воспоминания. Мемуары).
3. ГА РФ. Ф. 5881. Оп.1. Д. 235. Лл. 1-9.
4. Деникин А.И. Очерки русской смуты: Вооруженные силы Юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919 – март 1920 / Деникин А.И. – Мн. : Харвест, 2002. – 464 с. – (Воспоминания. Мемуары).
5. Крупина В. О. Білий рух в Україні (1917–1920 рр.) : дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Крупина В. О. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – 225 с.
6. Кучик О. С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / О. С. Кучик ; НАН України. Інститут народознавства. – Л., 2002. – 19 с.
7. Юрчук О. Ф. Українське питання у польській консервативній суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду (1918-1939) : дис. на здобуття наукового ступеня канд іст. наук : 07.00.02 /Юрчук О. Ф. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Л., 2006. – 205 с.
8. Biskupski M. B. The History of Poland /Biskupski M. B. – Westport, CT : Greenwood Press, 2000. – 236 pp.
9. Blouet B.W. Sir Halford Mackinder as British High Commissioner to South Russia 1919–1920 /Blouet B.W.// Geographical Journal. – 142 (1976). – P. 228-236.
10. Bruski J. J. Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921-1926 /Bruski J. J. – Kraków : Towarzystwo Wydawnicze "Historia Iagellonica", 2010. – 416 s.
11. Davies N. White Eagle, Red Star: The Polish-Soviet War 1919-20 /Davies N. – Google eBook : Random House, 2011. – 320 pp.
12. Kenez P. Civil War in South Russia, 1919-1920: The Defeat of the Whites/Kenez P. – Berkeley, CA : University of California Press, 1977. – 378 pp.
13. Kopisto L. The British Intervention in South Russia 1918 – 1920 : [Academic dissertation]. – University of Helsinki, 2011. – 211 pp.
14. Mackinder H. J. Democratic Ideals and Reality: a Study in the Politics of Reconstruction /Mackinder H. J. – New York : Henry Holt and Company, 1919. – 266 pp.
15. Polelle M. R. Raising Cartographic Consciousness: The Social and Foreign Policy Vision of Geopolitics in the Twentieth Century /Polelle M. R. – Lanham, MD. : Lexington Books, 1999. – 176 pp.

References

1. Vranghelj P. N. Zapysky. Nojabrj 1916 gh. – nojabrj 1920 gh (Memoirs. November 1916 – November 1920). – Мн. : Kharvest, 2002. – Т. 2. – 384 pp. – (Vospomynanyja. Mемуары).
2. Vranghelj P. N. Zapysky. Nojabrj 1916 gh. – nojabrj 1920 gh (Memoirs. November 1916 – November 1920). – Мн. : Kharvest, 2003. – Т. 1. – 480 pp. – (Vospomynanyja. Mемуары).
3. GA RF (State Archive of RF). F. 5881. Op.1. D. 235. Ll. 1-9.
4. Denykyn A.Y. Oчерky russoj smuty: Voорuzhennыe sylы Jugha Rosssyy. Zakljuchytelnyj peryod borjбы. Janvarj 1919 – mart 1920 (Essays on Russian turmoil: The Armed Forces of South Russia. Final period of struggle. January 1919 – March 1920). – Мн. : Kharvest, 2002. – 464 pp. – (Vospomynanyja. Mемуары).
5. Krupyna V. O. Bilij rukh v Ukrajinі (1917–1920 rr.) : dys. na здобuttja naukovogho stupenja kand. ist. nauk : 07.00.01 (White movement in Ukraine (1917–1920). History Science diss). – Kyjivskij nacionalnyj universytet imeni Tarasa Shevchenka. – К., 2005. – 225 pp.
6. Kuchyk O. S. Ukrajinа v zovnishnij polityci Antanty (1917 – 1920 rr.) : avtoref. dys. na здobuttja naukovogho stupenja kand. ist. nauk : 07.00.01 (Ukraine in foreign policy of the Entente (1917 – 1920 rr.). History diss. autoref.) / O. S. Kuchyk ; NAN Ukrajinы. Instytut narodoznavstva. – L., 2002. – 19 pp.
7. Jurchuk O. F. Ukrajinсьke pytannja u poljskij konservatyvnij suspiljno-politychnij dumci mizhvojennoгho periodu (1918-1939) : dys. na здobuttja naukovogho stupenja kand ist. nauk : 07.00.02 (Ukrainian question in Polish conservative social and political thought of the interwar period (1918-1939). History diss.) . – Ljivskij nacionalnyj universytet imeni Ivana Franka. – L., 2006. – 205 pp.
8. Biskupski, M.B. The History of Poland. – Westport, CT : Greenwood Press, 2000. – 236 pp.
9. Blouet, B.W. Sir Halford Mackinder as British High Commissioner to South Russia 1919–1920, Geographical Journal, No.142 (1976), pp. 228-236.
10. Bruski, J. J. Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921-1926 (Between prometeism and realpolitik. Second Polish Republic toward Soviet Russia 1921-1926). – Kraków : Towarzystwo Wydawnicze "Historia Iagellonica", 2010. – 416 pp.
11. Davies, N. White Eagle, Red Star: The Polish-Soviet War 1919-20. – Google eBook : Random House, 2011. – 320 pp.
12. Kenez, P. Civil War in South Russia, 1919-1920: The Defeat of the Whites. – Berkeley, CA : University of California Press, 1977. – 378 pp.
13. Kopisto L. The British Intervention in South Russia 1918 – 1920 : [Academic dissertation]. – University of Helsinki, 2011. – 211 pp.
14. Mackinder H. J. Democratic Ideals and Reality: a Study in the Politics of Reconstruction. – New York : Henry Holt and Company, 1919. – 266 pp.
15. Polelle, M. R. Raising Cartographic Consciousness: The Social and Foreign Policy Vision of Geopolitics in the Twentieth Century. – Lanham, MD. : Lexington Books, 1999. – 176 pp.